

PROFESOR ALBERT BAZALA UČIO ME LJUDSKOM DOSTOJANSTVU

RUDI SUPEK

(Zagreb)

Izlaganje na simpoziju
primljeno: 8.6.1988.

Izgleda da je pedagoška zabluda mišljenje kako čovjek više uči od bliskih ili isto-mišljenika nego od onih što su udaljeniji i koji misle drugačije, čak i suprotno od njega. Tako sam se i ja kao student razvijao u protustavu prema profesoru Albertu Bazali, jer sam krenuo putom društvenog revolucionarnog angažmana, a profesor Bazala je za sve nas bio tipični predstavnik građanske misli i one filozofske orijentacije, neokantovske, koju smo mi kao marksisti u najvećem svojem dijelu idejnoj opredjeljenja, smatrali obavezom da moramo pobijati. Doduše, kod mene je ta evolucija u toku studija tekla usporenim tempom, pa su moji lični odnosi s profesorom Bazalom u početku bili vrlo dobri, da bi se zatim ohlađivali i jednoga dana – mojom vlastitom krivnjom – pukli. Ipak, čini mi se danas, kad zrelo promišljam taj odnos, da mu mnogo dugujem, a prije svega određeno poštivanje idejnih protivnika, mislim na one idejne protivnike ili neistomišljenike koji zaslužuju to ime, to jest određeno poštivanje ljudske ličnosti i dostojanstva u obrani vlastitih stavova.

Želim da ovdje iznesem samo neke lične dodire s profesorom Albertom Bazalom kao i utiske koje o njegovoj ličnosti do danas nosim u sebi. Tek u trećoj godini kao student došao sam s njime u lični dodir, iako je njegov seminar, što ga je često vodio asistent Vladimir Filipović, bio najživlja i najdinamičnija idejna tribina na zagrebačkom sveučilištu, a posjećivali su ga ne samo studenti filozofije ili filozofskog fakulteta već i mnogi studenti s drugih fakulteta, tako da je dvorana na drugom katu rektorske zgrade bila uvijek dupkom puna i mnogi bi prostajali seminar prateći često burne diskusije između profesora i studenata, ali naročito između samih studenata, jer su studenti marksističke orijentacije (Večerina, Safet Krupić, Zdenko Vojnović, Veljko Korać, Grgo Gamulin, Piljas Pavlović i drugi) vodili glavnu riječ. Već sama činjenica da profesor koji rukovodi jednim seminarom potiče a ne sprečava ili guši istupanje studenata s kojima se nije uvijek slagao, a koji, istini za volju valja reći, nisu uvijek bili dovoljno »akademski raspoloženi« za objektivnu diskusiju, jer nadolazilo je vrijeme fašizma, a policijska represija ionako je stalno postojala. Značilo je to odgoj za građanski smisao tolerantnosti i poštivanja tuđeg mišljenja. Bez pretjerivanja mogu reći da je u ono vrijeme filozofski seminar bio prava košnica lijeve kritičke misli. Nije bilo bitno da student izrazi svoje ideološko opredjeljenje, već je bilo važno, i to jedino važno, da ga zna obrazložiti pravim argumentima pred onima koji se s njime ne slažu ili onima koji žele dobiti što potpuniju obavijest o njemu. Kad sam i sam postao nastavnik na Filozofskom fakultetu i vodio seminare iz društvene teorije,

žalio sam za onim vremenima iskrene i duboke intelektualne angažiranosti svih učesnika seminara i trudio se da »provociram« studente na mišljenja koja su bila udaljena od onih već »oficijelnih« i idejno otrcanih. Naravno da svoj studentski doživljaj seminara, kakav je imao profesor Albert Bazala, nisam mogao više postići. Možda se nešto slično dogodilo samo one burne 1968. godine, kad se ponovno pokrenula lijeva kritička misao, da bi, nažalost, ponovno brzo utonila u nacionalističkom mraku.

Profesor Albert Bazala imao je takav seminar jer je kao građanski liberal i masarikovac smatrao kako je njegova uloga u našoj sredini prije svega prosvjetiteljska, u najboljem smislu te riječi. Trebalo je mlade ljude poticati na razmišljanje, makar ono katkada išlo i putevima pretjerivanja i netolerancije, jer bez stalnog napora da se kritički misli o svijetu i društvu u kojem se živi, teško da može biti bilo kakva napretka! To je i bio glavni razlog njegova stila tolerancije, iako je znao žestoko kojiput reagirati na stavove koji mu se nisu sviđali, jer je dajući drugima slobodu smatrao da ima pravo da je uzima i za sebe! To prosvjetiteljsko usmjerenje profesora Bazale imao sam prilike upoznati, i mnogo toga naučiti, i izvan fakultetskih zidova. Imam u vidu, naprimjer, djelovanje Pučkog sveučilišta, kojim su rukovodili Albert Bazala, Vale Vouk i kao tajnik Vladimir Filipović. Pučko sveučilište koje je osnovao Bazala, a čiju smo osamdesetgodišnjicu proslavili prošle godine, igralo je veoma značajnu ulogu u intelektualnom prosvjećivanju grada Zagreba i Hrvatske uopće. Treba reći da su u dvorani na Marulićevom trgu predavanja održavana gotovo svakoga dana te da je to bilo glavno mjesto intelektualnog oblikovanja mladeži i odraslih u cilju upoznavanja s dostignućima znanosti i umjetnosti. U njemu su predavali i najugledniji znanstvenici iz čitavog svijeta, pa sam ja tako imao prilike da slušam predavanje nobelovca Hansa Driescha, biologa i filozofa, poznatog pristalice vitalizma u biologiji. Njemu je prvome uspjelo da jaje ježinca (*Echinus microtuberculatus*) razdvoji na dvije polovine, pa da se opet iz dviju polovina razvije cjeloviti organizam, što je za njega bio dokaz da u živom svijetu djeluje neka sila slična Aristotelovoj entelehiji. Nije potrebno reći što takav susret sa svjetski poznatim znanstvenikom znači za mladog čovjeka. Ja sam u to vrijeme izučavao biologiju, pa se i moj prvi referat u Bazalinom seminaru, koji je te godine vodio Vuk Pavlović, odnosio na problem vitalizma i mehanicizma. (Profesor iz biologije Vale Vouk nagovarao me da se sasvim posvetim biologiji i pokazivao mi lijepe prostorije Oceanografskog instituta u Splitu koji smo posjetili povodom jednog biološkog izleta, ali sam ja ipak želio prije svega da se upoznam s problemima čovjeka kao takvoga.) Suprotstavljao sam u to vrijeme materijalista biologa Wilhelma Rouxa Hansu Drieschu, a kasnije sam doznao da je W. Roux bio Nietzscheov prijatelj te da je mnogo na njega utjecao.

U godini školskoj 1934/35. došlo je do osnivanja Društva studenata filozofije. Bilo je to prvo studentsko filozofsko društvo osnovano kod nas. Mene su izabrali za predsjednika. Ja, naime, nisam pripadao »bučnijim« studentima. Kad su mi prilazili neki kolege i nudili mi da pristupim SKOJ-u, odbijao sam to izgovarajući se da »me politika ne zanima«. Pravi je razlog bio za tu »političku rezerviranost« što sam tada radio u tehničar Centralnog komiteta KPJ, a taj je tražio najstrožu konspirativnost. Tako sam bio ponešto udaljen od onih najangažiranijih, ali po idejnom usmjerenju kao i ostali bio sam marksista. Nije potrebno naglašavati da su najbolji i najutjecajniji

studenti bili marksističke orijentacije, te da su davali ton svemu što se događalo na filozofskoj grupi. Ta činjenica nije nimalo remetila dobre odnose između studenata i nastavnika, pa je, naprimjer Zdenko Vojnović bio naročito omiljen kod svojih nastavnika i obavljao dobrovoljno funkciju knjižničara. (U ono vrijeme još nismo bili toliko bogati da bismo mogli plaćati profesionalnog knjižničara!) Uloga knjižničara nije bila beznačajna, jer se tada nije moglo studirati na našem jeziku. Osim Bazaline »Povijesti filozofije« sva ostala literatura, kao ispitno i obrazovno gradivo, bila je na stranom jeziku. Razumije se da je to za nas u Zagrebu bio njemački. Bez poznavanja stranog jezika nije se moglo studirati i polagati ispite. Zato je i uvjet upisa na filozofiju bio poznavanje latinskog i stranog živog jezika.

Kao predsjednik studentskog Filozofskog društva imao sam priliku da češće posjećujem Bazalu u vezi s pitanjima koja su se ticala djelovanja društva. Sjećam se da smo organizirali ciklus javnih predavanja u okviru Pučkog sveučilišta o problemima dijalektike u društvenim i prirodnim znanostima. Tako je poznati kemičar Fran Bubanović govorio o »dijalektici u prirodi« (o čemu je objavio i jednu brošuru). U okviru naših predavanja nastupio je prvi put u Zagrebu i profesor Dinko Tomašić, koji je došao iz SAD na sociološku katedru na Pravnom fakultetu. Ja sam ga lično posjetio u Esplanadi čim je stigao u Zagreb. Bio je u to vrijeme lijevo orijentiran, ali se vezao naročito uz djelovanje Hrvatske seljačke stranke radeći na problemima seljaštva i seljačke kulture. Bazalu sam posjećivao u njegovom stanu na Marulićevom trgu. Govorio mi je jednom kako priprema referat za Jugoslavensku akademiju. A u to vrijeme dogodio se zanimljiv događaj koji mi je ostao u sjećanju. Bazala je pozvao nas nekolicinu studenata na jedno predavanje u Jugoslavensku akademiju, gdje je bio pročelnik za društvene znanosti, a predavanje je držao profesor teologije Stjepan Zimmerman. Predmet njegova predavanja bila je upravo kritika filozofije Alberta Bazale. Kažem predavanje, a radilo se, zapravo, o pravoj skolastičkoj egzekuciji Bazalinog novokantijanstva pred punom dvoranom u kojoj je bilo vjerojatno više Zimmermanovih istomišljenika nego Bazalinih. Bazala se mogao, čini mi se, osjećati prilično usamljen pred jednom klerikalno agresivnom i jednom marksistički indiferentnom publikom.

Da bi bila nešto razumljivija ova situacija i ponašanje Alberta Bazale, potrebno je poznavati tadašnje odnose u hrvatskoj inteligenciji. Najvažnije sveučilišne položaje zauzimala je inteligencija koja se većinom školovala u Pragu, Beču, Brnu i Njemačkoj, i koja je bila liberalno orijentirana. To je bilo vidljivo i iz glavnih dnevnih listova što su tada oblikovali u Zagrebu javno mnijenje, iz novina kao što su bile »Novosti«, »Jutarnji list« (jedan od vlasnika toga lista bio je i otac Vuka Pavlovića), te Dežmanov »Obzor«. Tipično stranački listovi, kao što su bili haesesovački »Dom« ili klerikalna »Hrvatska straža« imali su više utjecaja na užu stranačku publiku nego na javno mnijenje, i kao takvi bili marginalne pojave u stvaranju svakodnevnog javnog mnijenja. Ipak se na Sveučilištu vodila borba između liberalno orijentiranih, s jedne strane, i klerikalno orijentiranih, s druge strane. Ali u svemu, valja reći, da je atmosfera na Sveučilištu u to vrijeme odgovarala više liberalno-demokratskom duhu, bez obzira na još uvijek prisutni autoritarni monarhistički režim u Beogradu, koji se uostalom nalazio u punoj krizi. Tako i ovo istupanje Stjepana Zimmermana protiv Alberta Bazale valja shvatiti kao jednu od epizoda borbe za utjecaj u društvu

između klerikalno i liberalno-građanski orijentiranih intelektualaca. Istina je, doduše, da je tada već klerikalizam, naročito onaj »Hrvatske straže« krenuo putem fašizacije, i doskora postao mozak i pesnica frankovačkog, odnosno kasnije ustaškog pokreta. Promatrao sam Bazalu, koji je predsjedavao referatu Zimmermana, i očekivao da će to biti nesmiljena kritika njegove filozofije, jer je Zimmerman bio poznat protivnik Kanta i kantovaca. On je bio također i pisac jedne duhovno-znanstvene psihologije, napadao Ramira Bujasa kao materijalista i pozitivista, pa se čak i po sudovima s njime sporio, a psihologija je bila tada dio filozofske katedre. Znači, pod patronatom Bazalinim. Iako Zimmerman u svojem izlaganju nije štedio na oštini, cinizmu pa i posprdnosti, kao da je riječ ne samo o nekoj filozofskoj zabludi koja graniči gotovo s glupošću i s čime treba što prije dokrajčiti, Bazala je strpljivo slušao njegova izlaganja i argumente, sjedeći odmah do njega, ali na nešto povišenom mjestu. Lice mu je ostalo potpuno mirno, iako se očekivalo da će buknuti protiv intelektualnog ponižavanja, čak mu ni brk nije ni jednom zadrhtao. Držao se mirno, kao da se nalazi u izlogu voštanih lutaka, a ne u Akademijinoj dvorani, doduše tamo gdje se susreću ljudi s najvišim znanstvenim priznanjima, ali ipak samo ljudi, sa svojim ambicijama i strastima. Nas, koji smo navikli na borbu mišljenja, pa i s profesorom Bazalom, iznenadila je ova mirnoća, iako smo je tumačili kao obavezni stil jednog akademika! Na koncu predavanja Bazala je s nekoliko riječi zaključio sjednicu, ustao i otišao. A na isto tako mirni način razišli su se i prisutni u dvorani. Nije bilo povika niti odobravanja niti pokude. Da li je ta suspregnutost i mirnoća bila neko očitovanje dostojanstva ljudskog duha? Možda. Znam da ni nakon toga predavanja Bazala nije reagirao nekim člankom u štampi ili drugdje.

Želim ispričati kako sam i ja lično došao u sukob s profesorom Bazalom i kakvu sam pouku iz toga izvukao. Nakon toliko godina i iz takve vremenske udaljenosti mislim da se neću mnogo prevariti u ocjeni toga događaja. Rekao sam da su moji odnosi s Bazalom bili korektni i čini mi se da je čak gajio neku simpatiju prema meni. No, u toku četvrte godine studija na jednom seminaru istupio sam oštro protiv njega i odbrusio dosta bezobrazno na neke njegove prigovore. Ne bih mogao nikako danas da se sjetim o kakvom je to pitanju bio spor. To sam sasvim zaboravio. Ali se sjećam da sam od toga dana odlučio da više ne dolazim na seminar i tako sam prekinuo normalni studentski odnos sa svojim profesorom. Doduše, čvrsto su mi ostale usječene u pamćenju neke druge okolnosti pod kojima se to dogodilo, a te su za mene tada bile daleko važnije nego bilo kakav studij filozofije ili bilo čega drugoga. Iznimka je ostao odnos nas nekoliko studenata s Vukom Pavlovićem, jer je imao običaj da s nekolicinom nas nakon predavanja satima šeće po gradu i diskutira. Bila je to prava peripatetička škola. Vuk Pavlović, za razliku od Bazale koji je uvijek držao distancu prema studentima, odnosio se prema njima gotovo kao prorok prema vlastitim učenicima. Tako je bilo sasvim razumljivo da je jednom, kad se razbolio Safet Krupić, posjetio ovoga u bolnici i donio mu kolače koje su, uzgred rečeno, obojica voljeli jesti i uzimati kod Rukavinke.

U to vrijeme imali smo dosta posla u ilegalnom radu, a bilo je i provala u tehnicu, jer su neke pokrajinske tehnike padale. Bio je to period kojemu je prethodio 7. kongres Kominterne posvećen strategiji Pučke fronte, pa je glavni referat održao Dimitrov, a ne Staljin. Mi smo u obliku brošure s tog kongresa dobivali stotine kilo-

grama materijala koji je trebalo razaslati po svim krajevima Jugoslavije, uključujući čak i Albaniju. Razumije se da su nas te provale stavljale u stanje napetosti, jer nikad nismo znali da li će policija otkriti i naš trag. Osim toga, doživljavao sam i prvu pukotinu u mladenačkoj žestokoj ljubavi. Tko zna koji su sve razlozi bili u tome, ali sasvim sigurno bilo je moje neiskustvo. Jednom prilikom rekao sam joj da mi je revolucionarni rad važniji od nje, a ona je odgovorila: »Nemoj nikad reći ženi da ti je nešto važnije od nje«. Znao sam da mi nije ništa draže od nje, ali postojala je i obaveza. Znao sam dobro da ni ona sama ne bi mogla živjeti s nekim malograđaninom koji bi živio samo za nju. Tako smo se oboje našli u procijepu. Živjela je u krugu komunista u malom mjestancu na Uni, s Pepom, Tomom, Ninom, kasnije, narodnim herojem i znalo se da je to njeno društvo, prekinula je sa mnom, udala se i, usprkos dvoje male djece koje je rodila, ustaše su je ubili u sisačkom logoru. U svim tim i nekim drugim okolnostima meni, naravno, nije bilo mnogo stalo do filozofskog seminara. Ali sam ujesen izašao na klauzuru, na posljednji diplomski ispit. Dobio sam tri teme, a jedna među njima odnosila se na Marksa. Pisao sam o Marksu. Ali kako? Godine 1932. pojavio se u izdanju Kröner Verлага, a u redakciji Landshuta i Meyera Marxov »Der historische Materialismus«. Dakle, prvi puta rani Marxovi radovi. Razumije se da smo to gutali i da mi je to otvorilo sasvim drugu, za mene lično važnu, antropološku perspektivu na Marxa. Jasno da sam pisao klauzuru u skladu sa tim tekstovima, onako kako sam ih tada shvaćao. A par dana kasnije na ploči se pojavila vijest da sam pao na klauzuri. Bila je to neka vrsta senzacije među studentima, jer sam do tada sve ispite polagao s odličnim. Mislilo se da je to neka osveta Bazale za moje ponašanje u seminaru. (Vladimir Filipović mi je pričao mnogo kasnije da je Bazala tada izjavio da sam ja »najbezobrazniji student kojega je susreo u životu«!) Međutim, koliko se god Bazala razočarao u meni, mislim da nije bila u pitanju neka osvetoljubivost s njegove strane. Preko oglasne ploče pozvan sam u predavaonicu da mi se pročita ocjena klauzure. Pošao sam i ušao kroz zadnja vrata dvorane. Na podijumu je stajala čitava filozofska katedra: redovni profesor Albert Bazala, docent Vuk Pavlović, asistent Vladimir Filipović. Zaustavio sam se u dnu dvorane, a Bazala je uzeo moju klauzurnu radnju i počeo čitati ocjenu. (Pisalo se samo na jednoj polovini arka, tako da je na drugoj ostalo dovoljno mjesta za ocjenu koja se protegla na dvije strane.) U početku ocjene Bazala je odmah naglasio da mi je tu temu predložio – među ostale tri – jer mu je bila poznata moja marksistička orijentacija. Tu ogradu stavio je u slučaju ako bih ga tužio sveučilišnom savjetu da me je isprovocirao s temom. Zatim je slijedila analiza mojeg teksta koja se sastojala u nizu primjedaba, a koje su sve potjecale iz Langeove »Historije materijalizma«, gdje se Marx uglavnom prikazuje kao ekonomski determinist. Razumije se da moj tekst s Langeovom interpretacijom nije imao ništa zajedničkog i da se lako moglo zaključiti kako nisam razumio osnovne stvari kod Marxa.

Ja sam mirno saslušao ocjenu i bez riječi napustio dvoranu. O tome idućih dana više nisam mnogo vodio brigu, jer je nakon nekoliko sedmica zaista došlo do provale u tehniku Centralnog komiteta KPJ, najveću u našoj predratnoj povijesti, jer je palo i legalno rukovodstvo radničke partije s Adžijom i Mladenom Ivekovićem. Ja sam otišao u ilegalnost, ali me moja veza, crvenokosi Stanko, nije provalio. Pala je moja čitava marksistička, legalna i ilegalna, biblioteka. Specijalist za progon komunista, zloglasni Šopreg, dao je da se ta moja lična biblioteka objavi u »Jutarnjem listu«, kao

dobra lovina, a garnirao ju je s nekoliko revolvera i ručnih bombi, kako bi uplašio našeg malograđanina, da vidi s kakvim opasnim materijalom, duhovnim i materijalnim, rukuju komunisti. Kad je istraga završena, vratio sam se u legalnost, pristupio sljedećem roku diplomskog ispita, pisao na neku neutralnu temu i diplomirao.

Ali time nije završena priča o mojoj klauzuri! Kad sam se nakon rata vratio iz konclogora Buchenwald u Zagreb, morao sam čekati neko šest mjeseci na englesku vizu za Pariz. (Italija je bila okupirana engleskom vojskom. Tada su mi donijeli moju klauzuru, koju su pronašli na fakultetu, i rekli da bi bilo dobro da napadnem Bazalu, koga su htjeli protjerati sa sveučilišta, iako je bio predsjednik društva prijatelja Sovjetskog Saveza, a za vrijeme rata bio suspendiran kao i mnogi drugi liberalni građani. Odbio sam tu ponudu s obrazloženjem da se takvim metodama idejne borbe ne bavim. Vratili su tu moju klauzuru u arhivu fakulteta, a žalim do danas da je nisam sačuvao, jer je sigurno propala. Međutim, dvije godine kasnije u Parizu dobio sam pismo Zorana Bujasa, koji mi je pisao kako jedna grupa lijevih radikalnih studenata traži protjerivanje njegova oca, Ramira Bujasa, koji je također za vrijeme rata bio suspendiran od ustaša. Odgovorio sam mu da osuđujem takve metode »idejne borbe« i da sam sasvim solidaran s njegovim stavom i osjećajima. Mislim da je taj moj stav bio u skladu s onim Bazalinim shvaćanjem uloge ljudskoga duha, kad je svoje prvo predavanje nakon oslobođenja započeo riječima da neće oslovljavati studente sa »drugovi« već sa »gospoda« i naširoko zatim obrazložio zašto upotrebljava ovu riječ. Danas, kad se spremamo da proslavimo 200-godišnjicu francuske revolucije, jasno mi je da je taj »gospodin« onaj suvereni, racionalni i nezavisni pojedinac, kojega je već Hobbes stavio u korijen moderne demokracije, te da je Bazala, nakon iskustva s fašizmom i svim poniženjima koja je proživio, imao mnogo prava da brani taj pojam, za koji marksisti u to vrijeme nisu slutili da će postati jedna od aktualnih parola u vidu zahtjeva da se uspostavi »civilno društvo«, odnosno osiguraju prava čovjeka. (Uzگرد rečeno, jedan od tih radikalnih studenata još me je nedavno proglasio nepopravljivim staljinistom, iako me moja istinska revolucionarna djelatnost nije navela da zaboravim neka načela ljudske tolerancije, koju mi je demonstrirao i sam Bazala.)

Sve u svemu, danas mogu reći, iz perspektiva već navršenih punih pet decenija intelektualnog života, da me je profesor Albert Bazala učio ljudskom dostojanstvu, i da su njegove profesorske lekcije za mene bile više plod ličnog habitusa nego nekog idejnog sklada. A to je možda u ljudskom podučavanju i najvažnije. Ali bih lagao kad bih rekao da ništa nisam idejno ponio s njegovih predavanja, jer samo ako mislim na »metalogički korijen filozofije« koji je tumačio u okviru badenske škole, znam da lično mnogo dugujem Diltheyu, Nikolaju Hartmannu i Maxu Scheleru u mojim analizama modernizma, jer sam upravo tražio što je to ono »metalogičko« u ljudskoj spoznaji i izražavanju, umjetničkom i znanstvenom.